

MIKLÓS PÉTER

A monarchizmus és a tisztaság erénye Szent Imre herceg legendájában

Kultuszának eszmetörténeti háttéréhez

A honfoglalás és az államalapítás korának történetével kapcsolatban könyvtárnyi szakirodalom áll az érdeklődők rendelkezésére. A kárpát-medencei betelepedés 1100., illetve az európai keresztény állam szervezésének 1000. évfordulóján számos tanulmány, monográfia, forráskiadvány, konferenciakötet látott napvilágot. Böven találunk irodalmat Szent Istvánról, egyházszerzői és politikusi tevékenységéről, közvetlen családjáról, mély vallásssosságáról. Fiával és remélt örökösével, Szent Imrével is több tudományos dolgozat foglalkozik. Ezek közül külön említést érdemelnek Erdélyi László, Madzsar Imre, Tóth Sarolta, valamint Bollók János Szent Imre-legendákat bemutató és értékelő tanulmányai.¹ Klaniczay Gábor nemrég megjelent könyvében részletesen vizsgálja a szűz herceg kultuszának gyökereit, nemzetközi kitekintést nyújtva, alapos hagiográfiai és művelődéstörténeti háttérbe ágyazva.² A vonatkozó történeti irodalom áttekintése alól felment, hogy Magyar Zoltán Szent Imre néphagyományban betöltött szerepét, illetve Puskely Mária magyar szenteket és példaképeket számba vevő kötetében felsorolja a Szent Imrére vonatkozó forrásokat és feldolgozásokat.³ A *Legenda Emericibus* több helyen találunk részletes leírást a (Szent Márton hegyén folyó) monostori életéről.⁴ A szöveg szerint a herceg is monachus életet élt börtben, virrasztásban, imádságban.⁵ Közismert azonban, hogy a legendának – keletkezési ideje és a gregoriánus eszmék erőteljes hatása miatt – nem sok köze van Imre herceg történeti alakjához.⁶

A legendában egyetlen konkrét történeti utalást találunk, amely alapján meghatározhatnánk szerzőjét és keletkezésének idejét: az *auctor* Könyves Kálmán öccse, Álmos herceg kíséretében járt Konstantinápolyban. Álmosnak két bizánci útjáról van tudomásunk,

¹ Erdélyi László: Szent Imre legendája. Budapest, 1930.; Madzsar Imre: Szent Imre herceg legendája. Századok, 1931. (a továbbiakban: Madzsar) 35–61.; Tóth Sarolta: Magyar és lengyel Imre legendák. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica. Tom. 11. Szeged, 1962. 6–72.; Bollók János: A Szent Imre-legendá. In: Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve. I. Szerkesztette: Takács Imre. Pannonhalma, 1996. (a továbbiakban: Bollók) 341–355.

² Klaniczay Gábor: Az uralkodók szentsége a középkorban. Budapest, 2000. (a továbbiakban: Klaniczay 2000) 139–168. és 305–311.

³ Magyar Zoltán: A liliosz herceg. Szent Imre a magyar néphagyományban. Budapest, 2000. (a továbbiakban: Magyar) 113–170.; Puskely Mária: „Virágoskert vala híres Pannónia...” Budapest, 1994. (a továbbiakban: Puskely 1994) 71–78.

⁴ Legenda Sancti Emerici ducis. In: Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. I–II. Budapestini, 1937–1938. (a továbbiakban: SRH) II. 441–460.

⁵ Várkuti-Weibel János: Liliom vagy pálmaág? Milyen Szent Gellért tanítványa, Árpád-házi Imre herceg? In: Szent Gellért vértanúságának 950. évfordulóján. Szerkesztette: Döbör András, Jancsák Csaba, Kiss Gábor Ferenc, Nagy Tamás, Szegfű László. Belvedere Meridionale Kiskönyvtár, 11. Szeged, 1998. 49–56., Kristó Gyula: Az Árpád-dinasztia szentjei és legendáik. In: Tanulmányok az Árpád-kor történetéből. Budapest, 1983. 359–368.

⁶ Györfly György: István király és műve. Budapest, 1983. (a továbbiakban: Györfly) 374–394.

1108-ban és 1125–1127 között. A szakirodalomban mindkét dátumot megtaláljuk *terminus post quem*ként, de abban egyetértenek a kutatók, hogy a szöveg a 12. század első felében született. Szerzőként az Álmos herceg szolgálatában álló, valószínűleg német származású, Magyarországon birtokokat szerző Fulco *hospes* személye merült fel, aki ura halála után Seraphin érsek, illetve Máté, Nána, Martyrius, Péter és Pál veszprémi püspökök mellett teljesített klerikusi szolgálatot.⁷ A történészek azonban elvetették, hogy világi íródeák írta volna a legendát.⁸ Véleményünk szerint is egy művelt, a monostori életben és szokásokban jártas, kora egyházpolitikai törekvéseiben tájékozott klerikus (pap vagy monachus) volt a szerző, aki jól ismerte a Szent Márton-hegyi bencés monostort és Veszprém városát. Erre utal a szerzetesi értékek és erények erőteljes hangsúlyozása, VII. Gergely pápa (Hildebrand), Szent László király és Fábián kancellár említése, valamint a Márton-hegyen játszódnó és a veszprémi jelenet. Az első ismert magyarföldi remeték, Szent Zoerard-András és Szent Benedek legendáját megíró tudós Mór pécsi püspök emlékét is elsősorban a pannonhalmi közösség ápolta.⁹

Szent Imre legendája szövegének gondozását Albert Poncelet az *Acta Sanctorum* sorozat (1894), Bartoniek Emma pedig a középkori magyar narratív források kritikai kiadása számára (1938) végezte.¹⁰ A *legenda* (olvasmány, olvasandó mű) a középkori vallásos irodalom központi műfaja. Célja nem a történelmi hitelesség, a szent életet mint folyamatot és követendő eszményt akarja bemutatni. A hangsúly az Istennel való kapcsolaton és az emberek szeretetén, szolgálatán van, azaz a krisztusi főparancs teljesítésén.

Szent Imre legendájában is megfigyelhető ez a törekvés, műfaji jellegzetesség.¹¹ Az első ilyen jellegű művek a vértanúakták és a szenvedéstörténetek voltak, ezekből alakultak ki – a klasszikus kor biográfiai irodalmának hatására – a *viták*, amelyek nem egyszerűen életrajzok, hanem az életszentség, a keresztény emberideál megfogalmazói voltak. Vanyó László szerint: „A műfaj fejlődésében az igazi nagy ugrást az jelentette, hogy a »biosz« a keresztény szerzők keze alatt vált »hagiográfiává«, azaz: csak a »szent« életformáját tartották megírásra méltónak. Ez a keresztény életszentség fogalmának tisztázódását feltételezi.”¹² Az *acta martyrum* csak egy tettet (*actus*) (vértanúság), míg az életírás egy egész élet-eszményt (*vita*) mutat be. Fontos, hogy az életszentség összekapcsolódik a szerzetesi életállapottal. Már az első századok keresztény *auctorai* határozottan különbséget tettek a papi elhivatottság és szolgálat, valamint a szerzetesi karizma és életállapot¹³ között. A papi rendnek (*ordo*) az első időktől kezdve három (nagyobb) fokozatát különböztették meg: szerpap (*diaconus*), áldozópap (*presbyter*), püspök (*episcopus*). A monasztikus életnek több formáját ismerték már a 4. században. Tudtak magányban és közösségben élő monachusokról.¹⁴ A magányban élőket aszkétáknak¹⁵ (lakott terület közelében) és anachorétáknak,

⁷ Mezey László: Deáksgág és Európa. Irodalmi műveltségünk alapvetésének vázlata. Budapest, 1979. 112–113.

⁸ A legendához kapcsolódó irodalmak és viták áttekintése: Pražák, Richard: A 11. századi legelső magyarországi szentekről szóló legendák datálásának és tipológiai besorolásának néhány kérdéséről. Történelmi Szemle, 1982. 3. szám, (a továbbiakban: Pražák) 444–457.

⁹ Sólymos Szilveszter: Szent Zoerard-András (Szórád) és Benedek remeték élete és kultusza Magyarországon. MÉTEM Könyvek, 16. Budapest, 1996. 7–50.; Boba Imre: Szent Zoerard-András: lengyel volt-e vagy isztriai? Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 4. szám (1992), 5–11.

¹⁰ Vita Sancti Henrici ducis. Acta Sanctorum. Novembris II/1. Bruxelles, 1894. 477–491.; Legenda Sancti Emerici ducis. SRH II. 450–460.

¹¹ Török József: Szent Imre a történelmi kutatások fényében. Teológia, 1981. 129–135.

¹² Vanyó László: Előszó. In: A III–IV. század szentjei. Budapest, 1999. I.

¹³ Reese, Alan W.: „So Outstanding an Athlete of Christ.” Erasmus and the Significance of Jerome’s Asceticism. Erasmus of Rotterdam Society Yearbook, 1998. 106–111.

¹⁴ Schreiner, Peter: Byzanz. München, 1994. (a továbbiakban: Schreiner) 79–81.

más szóval remetéknek nevezték, utóbbiak teljes elvonultságban és telepen egyaránt élhettek.¹⁶ A közösségben élők (*coenobiták*) lakhattak a pusztában, illetve a városban, annak vidékén.¹⁷ Közös életet éltek, a regulának és az apátnak (vagy a közösség vezetőjének) alávetve magukat. A monachusi élet – és minden keresztény élet – alapja a három teológiai erény: hit, remény, szeretet. Ezen kívül a monachus sajátos erényei: a tisztaság (*castitas*), a szegénység (*paupertas*) és az engedelmesség (*oboedientia*). Ezek megtartására külön (szerzetesi) fogadalmat tesz.¹⁸

A monachus életének meghatározó része a világtól való individuális elvonultság (*fuga mundi*), az öntökéletesítésre való törekvés Krisztus mintájára, Istenhez közel kerülve.¹⁹ A szerzetesi élet fontos körülményei, elemei: a magány (*solitudo*), az állandó ima (*oratio*), Isten és az Isten-ember kapcsolat szemlélése (*contemplatio*), a böjt (*ieiunium*), a virrasztás (*vigilia*) és a munka (*labor*). Az imádság kontinuitását biztosítja a zsolozsma (*officium*), amely az ókortól kezdve az egyetemes egyház közös imája, de végzésére a papok és a szerzetesek külön fogadalmat tesznek.²⁰ A középkori gondolkodás számára a szerzetesi élet-állapot (*vita angelica*) – mint az evangéliumi élet megvalósítására való törekvés – fontosabb és példásabb volt a papi tisztsegnél. A keleti kereszténységben ez mindmáig megvan, jó példája, hogy a püspöki méltóságot legtöbbször szerzetesek nyerik el.²¹

A Hildesheimi Évkönyv bejegyzése szerint 1031-ben, vadászbaleset – Szeffű László hipotézise szerint gyilkos merénylet²² – következtében elhunyt Szent Imre legendájában előforduló monasztikus elemeket két szinten vizsgálhatjuk.²³ Egyrészt a pannonhalmi bencések életének leírásában, amelyből a magyarországi bencés szerzetesek életébe nyerünk bepillantást a 11–12. század fordulóján, másrészt a herceg életmódjának részletezésében. Imre a szüzesség és a buzgó vallásosság mintaképe, aki trónörökösként is monachusi életet élt. Természetesen ez a kép idealizált portré, amely a vallási és történelmi hagyományban gyökerezik, nem pedig a történelmi források alapján rajzolódik ki.²⁴ A szüzi élet alapja

¹⁵ Az askézis eredetileg katonai, testi-erőnléti kiképzést, gyakorlatot jelentett; a cinikus és sztoikus filozófiai iskolák szellemi tartalommal ruházták fel (állandó törekvés egyfajta erkölcsi eszmény felé). A kereszténységben a világgal való radikális szakítást és Istenhez közeledő, szemlélődő, magányos életmódot jelent. Troeltsch, Ernst: Askese. In: Askese und Mönchtum in der alten Kirche. Herausgegeben von Frank, K. Suso. Darmstadt, 1975. 69–73.

¹⁶ A nyugati szerzetesség remete-spiritualitásának megfogalmazása Petrus Damiani nevéhez fűződik. Vö. Puskely Mária: Ezer év misztikájából. Szeged, 1990. 39–58.

¹⁷ A különböző szerzetesi életmódokat részletesen leírta Szent Benedek és Szent Jeromos (22. levél: Eustochiumhoz a szüzességről).

¹⁸ Puskely Mária: Keresztény szerzetesség. Történelmi kalauz. II. Budapest, 1996. 694–703.

¹⁹ Fodor György: Lelkiségünk ókeresztény forrásai és patrisztikus hagyományai. In: A Hajdúdorogi Bizánci Katolikus Egyházmegye jubileumi emlékkönyve. Szerkesztette Timkó Imre. Nyíregyháza, 1987. 13–16. Sajátos irányzat a keleti szerzetességben a hészükhazmus. Lepahin, Valerij: A hészükhazmus és az „élő ikon” fogalma. Aetas, 1991. 2. szám, (a továbbiakban: Lepahin 1991) 47–57.; Nagy Erzsébet: Az érett orosz középkor emberideálja. Aetas, 1998. 1. szám, 96–99.; Schreiner 77–78.

²⁰ Várnagy Antal: Liturgia. Abaliget, 1995. 194–225.; Lékai Lajos: A ciszterciek. Eszmény és valóság. Budapest, 1991. 345–357.

²¹ Treadgold, Warren: A History of the Byzantine State and Society. Stanford, 1996. 122–126.

²² Szeffű László: Megjegyzések Thonuzoba históriájához. Századok, 1982. 1060–1078.

²³ „1031. Henricus filius Stephani regis obiit.” Annales Posonienses. SRH I. 125.

²⁴ Dümmerth Dezső: Az Árpádok nyomában. Budapest, 1987. (a továbbiakban: Dümmerth) 192–201.

valószínűleg gyermektelen házassága volt.²⁵ Felesége, a 13. századi Margit-legenda híradása alapján bizánci görög, más elképzelés szerint horvát vagy lengyel hercegnő lehetett, s nem kizárt, hogy a trónörökös özvegyének építették a veszprémvölgyi bazilissza monostort.²⁶ Az első magyar királyi család (elsősorban Boldog Gizella királyné) szoros kapcsolatot tartott fenn Veszprém városával, s ezt az Imre-legenda is megörökíti.²⁷ Szent Istvánnak több fiúgyermekke volt, valószínűleg nem Imre volt az elsőszülött, hanem bátyja, Ottó.²⁸ Lehetséges, hogy Imre herceget apja egyházi pályára szánta, és ezért oktatására, nevelésére nagy hangsúlyt fektetett.

Először nézzük a Szent Márton-hegyi bencés monasztikus közösség szokásairól szóló adatokat. A monachusok gyakorolták a megtartóztatás (*continentia*) erényét, a tisztaságot,²⁹ az Isten Országáért itt, a földön vállalt állandó szűzi életállapotot (*virginitas, castitas*). A szerzetesi élet fentebb említett keretei közül a virasztás, az imádság, az éjszakai zsolozsma és az éjszakai csend van külön megemlítve, amikor Szent István próbára teszi az éjszakai imaórát végző szerzeteseket.³⁰ Gyakorolták az alázatosság erényét (*humilitas*), s szokásban volt a nyilvános, közösség előtti gyónás, bűnvallomás (*confessio*).³¹

A Szent Imre személyére, szokásaira vonatkozó részekben is kimutathatók a monachus életeszemény hatásai: virasztás (*vigilia*), a zsoldározás, az Istentől való bocsánatkérés aszketikus gyakorlata.³² Rendelkezett a prófétálás, lélekbe látás adományával, hiszen – a Szentlélekkel elelve, az Isteni kegyelem kinyilatkoztatására – meg tudta állapítani, hogy ki mennyire tudott önmegtartóztató életet élni, s a szerint osztotta egyenlőtlenül a csókokat.³³ A szüzesség, a józsefi házasság megélése, valamint a testet sanyargató böjtölés jellemezte a herceget.³⁴ Szent István intelmeiben³⁵ a politikai és közjogi témákon túl az imádság és a lelki élet területéről is olvashatunk tanácsokat (10. és 11. fejezet). A tisztaság eszményéhez kapcsolódik a 10. fejezet egyik mondata, amely szemérmességre, illetve a bujaság kerülésére buzdít.³⁶ Itt érdemes megjegyeznünk, hogy a 14. századi krónikakompozíció 69. fejezetében Szent Imrével kapcsolatosan erénykatalógus olvasható.³⁷ A lista azonban inkább egy rátermett, alkalmas trónörökös jelzőit tartalmazza, mint egy jámbor ifjút.³⁸

²⁵ Makk Ferenc: Imre. In: Korai magyar történelmi lexikon (9–14. század). Főszerkesztő: Kristó Gyula, szerkesztette: Makk Ferenc és Engel Pál. Budapest, 1994. (a továbbiakban: KMTL) 281–282.

²⁶ Gutheil Jenő: Az Árpád-kori Veszprém. Veszprém, 1977. 149–159.; Karácsonyi János: Vélemény Szent Imre herceg nejeéről. Századok, 1902. 105–111.; Fehér Géza: A bolgár egyház kíséreltetői és sikerei hazánkban. Századok, 1927–28. 1–20.

²⁷ Bollók János: Szent Imre alakja a középkori krónikáinkban. In: Művelődéstörténelmi tanulmányok a magyar középkorból. Szerkesztette: Fügedi Erik. Budapest, 1986. 61–75.

²⁸ Kristó Gyula: I. István és családja Árpád-kori történetírásunkban. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica. Tom. 40. Szeged, 1972. 65.; Györffy 374–375.; Magyar 7–15.

²⁹ SRH II. 452.

³⁰ SRH II. 453–454.

³¹ SRH II. 453–454.

³² „...et in uniuscuiusque psalmi fine veniam cum cordis contritione postulabat.” SRH II. 450.

³³ „Puer autem Henricus spiritu sancto repletus, prout divina relevante sibi gratia singulorum merita noverat, singulis inequaliter oscula distribuit.” SRH II. 452.

³⁴ „...ieiuniis corpus maceravit, animam autem pane verbi dei saturavit, ne qua ei carnis titillatio dominaretur, et intacte sue coniugis incorruptam servavit virginitatem.” SRH II. 455.

³⁵ Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1000–1526. Szerkesztette: Márkus Dezső. Budapest, 1899. (a továbbiakban: CIH) 3–19.; Békefi Remig: Szent István király intelmei. Századok, 1901. 922–990.

³⁶ CIH 17–19.

³⁷ SRH I. 319.

³⁸ Bollók 341–343.

A középkori Európában az uralkodók szakralitása meghatározó eleme volt a politikának, a hatalmi reprezentációnak. A királyokat, császárokat felkent, felszentelt papi személyeknek tekintették, s a királyavatási *ordók* sok hasonlóságot mutatnak a püspökszentelési szertartással.³⁹ A király szentségének széles kultúrtörténeti előzményei vannak. Már az ókori Keleten, s később a perzsáknál is rendkívüli tiszteletben részesítették az uralkodót. A hellenizmus korában és Rómában pedig – nyíltan vagy burkolt formában – nyilvános állami tiszteletben részesítették (a császár *Genius*át), illetve halála után az istenek sorába helyezték (*consecratio*) és kultuszának ápolására papi testületet szerveztek.⁴⁰ A kereszténység térnyerése után a helyzet megváltozott, de már Nagy Konstantin császár a külső dolgok püspökeként szerepel az első niceai zsinaton (325). Az uralkodó középkori tisztelete is több forrásból fakad. A görög és római hagyományon kívül a zsidó tradíció (az Istentől választott Dávid és Salamon, mint uralkodói példakép elterjedése), amelyet a Biblia ószövetségi része hordozott. A germán népeknél is megfigyelhetjük az uralkodói *carismát*, amely kiválasztottságának és alkalmasságának jele.⁴¹ A kazár mintára létrejött magyar kettős fejedelemiség intézménye alapján állíthatjuk, hogy az uralkodó szentségének, rituális tiszteletének a magyarságnál is voltak alapjai, amelyek meghatározhatták a későbbi századok közgondolkodását.⁴²

A 12. századra Európában kétféle királyszent típus alakult ki. Az egyháznak alárendelt, vallásos „papkirály” és a népét és egyházát védelmező, harcias uralkodó. Magyar földön az elsőre Szent Imre, az utóbbira Szent László a példa. A világias *athleta Patriae*, a szent lovagkirály modellje az udvari civilizáció, lovagi kultúra terjedésével magyarázható. A szüzi-asketikus uralkodó alakja a klérus érdekeit és törekvéseit szolgálta, a 11. század második felében felbukkanó, az egyház megtisztítását szorgalmazó laikus vallási mozgalmak értékrendjére építve.⁴³ A királyi szenté avatások tehát a gregoriánus egyház (világi investitúra, szimónia és nepotizmus elleni harc, cölibátus bevezetése) és a világi hatalom küzdelmének, az investitúraharcnak részeivé váltak, s az adott uralkodói (egyházpolitikai) program markáns megfogalmazását láthatjuk bennük.⁴⁴ Magyarország esetében azonban némileg más helyzetet találunk: itt az egyház és az állam jó együttműködését figyelhetjük meg a 11–12. század fordulóján. Szent László támogatta az egyházat, a klérus pedig szellemi és anyagi bázisával egyaránt mellette állt.⁴⁵

Magyarországon is éreztették hatásukat a gregoriánus reformok. Elsősorban a papi nőtlenség kérdését kell kiemelnünk.⁴⁶ A Szent Imre legendájában név szerint is megemlégett VII. Gergely az egyház ősi hagyományára hivatkozva elrendelte, hogy csak nőtlen férfi engedhető papi szolgálatra, akinek a felszentelés (*ordinatio*) után is megtartóztató életet kell élnie. Ezzel szemben Szent László első törvénykönyvének rendelkezései nem kötelezik

³⁹ Sárközi Réka: Középkori királyavatási ordók. In: Szent Gellért vértanúságának 950. évfordulóján. Szerkesztette: Döbör András, Jancsák Csaba, Kiss Gábor Ferenc, Nagy Tamás, Szegfű László. Belvedere Meridionale Könyvtár, 11. Szeged, 1998. 183–186.

⁴⁰ Gesztelyi Tamás: A római vallás története. Budapest, 1995. 44–63.; Eliade, Mircea: Vallási hiedelmek és eszmék története. II. Fordította Saly Noémi. Budapest, 1999. 289–291.

⁴¹ Klaniczay 2000. 71–74.

⁴² Tóth Sándor László: Levediától a Kárpát-medencéig. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 14. Szeged, 1998. 96–111.; Bakay Kornél: A nemzeti királyeszmé az Árpád-korban. Belvedere Meridionale, 1999. 7–8. szám, 4–8.; Dümmerth 95–110.

⁴³ Klaniczay 2000. 139–141.

⁴⁴ Adriányi Gábor: Az egyháztörténet kézikönyve. München, 1975. 122–141.

⁴⁵ Kristó Gyula – Makk Ferenc: Az Árpád-házi uralkodók. Budapest, 1988. 111–128.

⁴⁶ Sweeney, James Ross: Gregory VII. The reform program and Hungarian Church at the end of eleventh century. Studi Gregoriani, 1991. 272–275.

a papságot cölibátusra.⁴⁷ A kánonok csak az újránősült, illetve az özvegygel (vagy elhagyott asszonnyal) házasodott papokról, valamint a feleségükkel élő püspökökről tesznek említést. A diakónusok és papok együtt élhettek első és törvényes (*prima et legitima*) feleségükkel, kivéve, ha szolgáló (*ancilla*) volt, de ebben a kérdésben a zsinat a pápa véleményét is kikéri.⁴⁸ E határozatokat a szakirodalom a trullósi zsinat (691–692) és a keleti (görög) egyházfegyelem hatásával, illetve Szent László Horvátország miatti külpolitikai irányváltásával magyarázza (a Rómával való kapcsolat elhidegülése).⁴⁹ Závodszy Levente írta, hogy a latin egyházban VIII. Benedek pápa az 1018-as páviai zsinaton hivatalvesztést, IX. Leó az 1049-es római zsinaton kiközösítést helyezett kilátásba a feleséget, illetve ágyast (*concubina*) tartó papok büntetéseként. Az egész egyház számára azonban csak VII. Gergely tette kötelezővé a papi nőtlenséget az ún. nagyböjti zsinaton (1074).⁵⁰ Szuromi Szabolcs újabban megjelent tanulmánya azonban egy, az elvirai szinódus (300) papi házasságra vonatkozó cikkelyeire alapozódó nyugati joggyűjteményt feltételez a kánonok hátterében.⁵¹

A Béla-ági Szent László uralkodásának első éveiben legitimációs válsággal küzdött. Akárcsak fivére, I. Géza nem a trónöröklés törvényes rendje szerint került hatalomra. A legitím király I. András fia, Salamon volt, aki évekig néhány nyugati vármegyét tartott uralma alatt, később azonban László fogságába került. Szent László nemzetközi helyzete szempontjából fontos, hogy VII. Gergely pápa 1079. március 21-én kelt levelében „a magyarok királyának” nevezte.⁵² E cím a pápától csak a törvényesen megkoronázott királyoknak járt ki a korszakban, s ez László egyház- és belpolitikai magatartását egyaránt meghatározta.⁵³ Valláspolitikai intézkedései között kiemelkedő helyet foglalnak el az 1083. évi szentté avatások. Először Szent Gellért első csanádi püspök holttestét emelték oltárra 1083 júliusában. Szent László 1083 augusztusában országos zsinatot tartott Székesfehérvárott, ahol Szent István maradványait exhumálták.⁵⁴ November hónapban avatták szentté Szent Imre herceget, s valószínűleg az 1083. év folyamán került sor a Felvidéken tisztelt zabori remeték, András-Zoerard és Benedek kanonizálására.⁵⁵ A 11. század végére tehát a magyar kereszténység – Kristó Gyula szavaival – „megteremtette a maga ő- és hőskultuszát.”⁵⁶ A szabolcsi zsinat dekrétumai között összeírva találjuk a magyarországi ünnepi böjtoket és az itt különösen tisztelt szentek emléknapijait (37. és 38. fejezet). Köztük van Szent Imre herceg (*Sancti Emerici ducis*) ünnepe is, igaz, vigília nélkül, szemben Szent Gellért vagy Tours-i Szent Márton napjával.⁵⁷

⁴⁷ Závodszy Levente: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Budapest, 1904. (a továbbiakban: Závodszy) 58–62.

⁴⁸ CIH 50–65.

⁴⁹ Pirigy István: A magyarországi görög katolikusok története. I. Nyíregyháza, 1990. 44–47.; János Monika: Törvényalkotás a korai Árpád-korban. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 9. Szeged, 1996. 122–128.

⁵⁰ Závodszy 60–62.

⁵¹ Szuromi Szabolcs: A keleti egyházfegyelem befolyása a korai magyar zsinatokon. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 1999. 1–2. szám, 5–10.

⁵² Kristó Gyula: Magyarország története 895–1301. Budapest, 1998. (a továbbiakban: Kristó 1998) 129–136.

⁵³ Geric József – Ladányi Erzsébet: A Szentszék és a magyar állam kapcsolata a 11. században. In: Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve. Szerkesztette: Zombori István. Budapest, 1996. 15–17.

⁵⁴ Klaniczay Gábor: Szentté avatások. In: KMTL 635–636.

⁵⁵ Klaniczay Gábor: Az 1083. évi magyarországi szentté avatások. In: Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorból. Szerkesztette: Fügedi Erik. Budapest, 1986. 15–32.

⁵⁶ Kristó 1998. 133.

⁵⁷ CIH 61–63.; Koszta László: Szent Márton tiszteletének magyarországi kezdete. Megjegyzések Pannonhalma alapításához. Tiszatáj, 2001. 11. szám, 79–84.

Richard Pražák és Klaniczay Gábor kutatásai nyomán tudjuk, hogy a szűz vagy hívó aszketikus keresztény életet élő uralkodó tisztelete elterjedt volt a korabeli Európában, Keleten és Nyugaton egyaránt: a norvég Szent Olaf, a keletangol Szent Edmund, a cseh Szent Vencel, a kijevi Szent Borisz és Gleb.⁵⁸ Szent László bizonyosan ismerte az angol-szász szent királyok és a cseh-morva uralkodók állami kultuszát. Vasbordájú Edmund fiai (Edmund és Edward) az apjukat megölető Nagy Knut elől Kijevbe, majd Magyarországra menekültek a 11. század közepén. I. Ottó morva herceg (László sógora) pedig részt vett a Salamon elleni mogyoródi csatában (1074).⁵⁹

Legnagyobb hatással a magyar dinasztikus szentkultusz kezdeteire a kijevi orosz minta lehetett. Már a 10. század végétől jó politikai és családi kapcsolat volt a magyar és a kijevi uralkodók között. Szár László felesége orosz volt, Szvjatoszlav (I. Vlagyimir fia) hitvese magyar keresztény. Szent István baráti viszonyban állt Bölcz Jaroslávval, akinek lányát I. András vette feleségül. Szent László a széleskörű politikai és dinasztikus kapcsolatokra alapozva keresett szövetségest Kijevben az 1070-es évek elején, a mogyoródi ütközet előtt, ahol 1072-ben avatták ünnepélyesen szentté az orosz kereszténység első vértanú fejedelmét, Boriszt és Glebet.⁶⁰ Szolgáltatukban, legendáik tanúsága szerint több magyar katona is állt (három testvér): György, Efrém és Mózes. Életüket és kultuszukat Ferincz István, Valerij Lepahin és Ivancsó István kutatta.⁶¹ Magyar Szent György Borisz kedvelt szolgája volt, akit ura vastag aranylánccal jutalmazott. Györgyöt – aki Boriszt saját testével próbálta megvédeni gyilkosaitól – az orosz ortodox hagyomány szentnek tartja (*canonisatió*járól nem tudunk) és együtt ünneplik a fejedelmi fivérekkel.⁶² Novotorzsoki Szent Efrém a Tverca folyó partján monostort és templomot épített, Szent Borisz és Gleb tiszteletére.⁶³ Magyar Szent Mózes szüzi életet élt. A lengyel hadjárat idején fogságba esett, lengyel földre hurcolták. Legendája szerint egy gazdag özvegy vásárolta meg, aki el akarta csábítani. Mózes azonban ragaszkodott tisztaságához, ezért lengyel úrnője büntetésből megverette, majd kasztráltatta. Később visszatért Kijevbe és a Barlangmonostorban (Pecszerszkaja Lavra) élt, ahol csodatévőként tisztelték.⁶⁴ A kijevi (keleti szertartású) keresztény szentkultusz gyökereinél tehát ott találjuk a tisztaság erényét, a férfi szüzesség eszményét, mégpedig szoros kapcsolatban a fejedelmi fivérekkel, akik vallásukért és országukért vállalták a halált.

Klaniczay szerint az oroszföldi hatás a legerősebb a 11. század végi magyar uralkodói szentkultuszok kialakulásában.⁶⁵ Ez különösen érvényes Szent Imre tiszteletére, hiszen Szent Borisz és Gleb hitvalló mártírok, akik hazájukért és hitükért adták életüket, Magyar Szent Mózes pedig a férfi tisztaság, a Krisztusnak elkötelezett szüzi élet mintaképe. A Krisztussal, Istennel (Völegény, Jegyes, *Sponsus*) való szentségi jegyesség motívuma az ószövetségi Szentírásban, az Énekek énekében fordul elő.⁶⁶ (Ezt a középkorban a Fiúisten

⁵⁸ Pražák 452–453.

⁵⁹ Kristó Gyula: A Kárpát-medence és a magyarság régmúltja (1301-ig). Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 3. 136–148.

⁶⁰ Onasch, Konrad – Cipin, Vlagyiszlav: Az orosz ortodox egyház története. Ecclesia Sancta, 4. Budapest, 1999. 8–17.

⁶¹ Ferincz István: Magyar Mózes és Efrém – az ortodox egyház szentjei. Aetas, 1998. 1. szám, 67–71.; Lepahin, Valerij: Szentéletű Magyar Mózes – a második József. In: Az ortodoxia története Magyarországon a XVIII. századig. Szerkesztette: H. Tóth Imre. Szeged, 1995. 45–54.; Ivancsó István: Magyar Mózes – liturgikus tiszteletének tükrében. Nyíregyháza, 1997. 11–51.

⁶² Lepahin, Valerij: Georgij Ugrin, azaz Magyar György – az alig ismert szent. Aetas, 1998. 1. szám, 72–78.

⁶³ Puskely 1994. 78–84.

⁶⁴ Az ortodox kereszténység. Szerkesztette: Berki Feriz. Budapest, 1984. 116.

⁶⁵ Klaniczay 2000. 119–122.

⁶⁶ Ruiz, Federico: Bevezetés Keresztes Szent János tanításába. Eisenstadt, 1987. 31–50.

és az egyház kölcsönösen mély, egymásból élő kapcsolata allegóriájaként értelmezték.) A Krisztusnak ajánlott szűzi, tiszta élet képe a legtöbb középkori magyar női szent legendájában megtalálható: Szent Erzsébet, Boldog Ilona, Szent Margit, Szent Kinga.⁶⁷

A középkori kereszténység keleti és nyugati területein egyaránt nagy tiszteletnek örvendett Szent Elek (Alexius), aki a nászéjszakán elhagyta a gazdag szülői házat, fiatal és szép hitvesét és Jeruzsálembe zárándokolt, ahol koldusként, vándorként élt. Szent Elek a férfi szüzesség mintaképének tekinthető, s szinte valamennyi férfi aszkéta legendájában kimutatható hatása. Érdekes, hogy a cseh, magyar és lengyel földi keresztény térítésben érdemeket szerzett, majd vértanúhalált halt Szent Adalbert, III. Ottó császár barátja szoros kapcsolatban volt a római Szent Elek és Bonifác monostor szerzeteseivel.⁶⁸ Nem hagyhatjuk figyelmen kívül Szent Henrik német császár kultuszának hatását sem Imre tiszteletére, hiszen legendájukban számos közös vonás olvasható, s a középkori források a szűz herceget több helyen Henricus néven említik.⁶⁹ A keleti (kijevi orosz) hagyomány kapcsán érdemes megjegyeznünk az ortodox teológiában és vallási-misztikus irodalomban elterjedt kifejezést, az „élő ikon” fogalmát. Az „élő ikon” – mint Krisztus kiemelkedően hasonlatos képmása – a szerzetesek tanítója és az angyalok beszélgetőtársa. Élettörténetében, cselekedeteiben földi aszkézisének és az őt kiválasztó isteni kegyelemnek sajátos összekapcsolódása figyelhető meg.⁷⁰ Ez a fogalom alkalmazható a kijevi Szent Borisz, Szent Gleb, Magyar Mózes, illetve a magyar Szent Imre tiszteletében. Mind a négyük kultusza a 11–12. század fordulóján alakult ki földrajzilag nem nagy távolságban, de más kulturális-szellemi közegben.

Összegezve megállapítható, hogy Szent Imre történeti személye és a legendája alapján a hagyományban és a katolikus egyházi irodalomban, köztudatban kialakult kép között különbség van.⁷¹ Bollók János és Magyar Zoltán nyomán inkább tarthatjuk katonai és politikai téren képzett (*dux Ruizorum*), tudatosan nevelt trónörökösnek, mint monachus, aszketikus életet élő ifjúnak.⁷² Valószínű, hogy gyermektelen házassága, illetve halála után apácaként élő felesége nyomán alakult ki körülötte a szűz herceg ideálja, amely éppúgy megfelelt a korabeli egyházpolitikai és egyházfegyelmi törekvéseknek, mint Szent László magyar szentkultuszt megteremtő programjának. A tisztaság eszménye ősi eleme a zsidó-keresztény hagyománynak, s Európa mind a görög, mind a latin egyház befolyása alatt álló területein érezette hatását.⁷³ Szent Imre tiszteletére közvetlen hatással volt a német Szent Henrik császár, illetve a kijevi Szent Borisz és Gleb fejedelmek kultusza. A 12. század első harmadában keletkezett *Legenda Emerici* fontos forrása a középkori magyarországi monachizmusnak: bepillantást enged a pannonhalmi bencés közösség mindennapjaiba a 11–12. század fordulóján.

⁶⁷ Puskey 1994. 153–165., 171–173., 189–192. és 197–211.

⁶⁸ Kelet-Közép-Európa szentje: Adalbert (Vojtech – Wojciech – Béla). Szerkesztette: Somorjai Ádám. METEM Könyvek, 5. Budapest, 1994.; Engelbert, Pius: Prágai Szent Adalbert. Püspök-ideál, politika és szerzetesség. In: Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve. I. Szerkesztette: Takács Imre. Pannonhalma, 1996. 25–37.

⁶⁹ Madzsar 40–41.

⁷⁰ Lepahin 1991. 53–55.

⁷¹ Klaniczay Gábor: A középkori magyarországi szentkultusz-kutatás problémái. Történelmi Szemle, 1981. 2. szám, 273–286.

⁷² Bollók 351–353.; Magyar 133–157.

⁷³ Vanyó László: „Legyetek tökéletesek...” Tanulmányok a keresztény aszkézis történetéhez a szerzetesség kialakulásáig. Budapest, 1991. 25–36.